

Naturen vi lever av – utveckling och förändring sedan Stockholmskonferensen 1972

Svenska FAO-kommitténs
skriftserie nr 15
ISSN: 1652-9316

Produktion: Näringsdepartementet
Omslagsillustration: Itziar Castany Ramirez
Svenska FAO-kommittén, mars 2022

Tryck: Elanders Sverige AB, mars 2022
Artikelnummer: N2022.02

Förord

Vår tid präglas av stora utmaningar för miljön, klimatet och vår hälsa. Vikten av handling för att nå de 17 globala målen i Agenda 2030 är stor. För att öka takten mot en mer hållbar värld har FN:s generalsekreterare Antonio Guterres deklarerat att 2020–2030 är ett decennium för att leverera på de globala målen, ett ”Decade of Action”. Under 2021 har FN-toppmötet Food Systems Summit ägt rum. Mötet syftade till att belysa livsmedelssystemens centrala roll för att nå målen i Agenda 2030 och hitta lösningar på de många utmaningar som världen har att hantera vad gäller exempelvis hunger, svält, nutrition, miljö, livsmedelsproduktion och konsumtion.

Uppmärksammandet av FN:s första miljökonferens, Stockholmskonferensen 1972, sker bland annat genom FN:s högnivåmöte Stockholm+50 i juni 2022 där Sverige och Kenya står som värdar. Ambitionen med Stockholm+50 är att högtidlighålla 50-årsjubiléet, men också att bidra till att öka takten i omställningen mot hållbara och gröna samhällen, fler jobb och en miljö i balans för alla, där ingen lämnas utanför.

Svenska FAO-kommitténs debattskrift tar denna gång sin utgångspunkt i tiden kring Stockholmskonferensen 1972, och berör olika perspektiv på utvecklingen inom jordbruket, skogen och havet under de 50 år som passerat sedan 1972. Skriften¹ belyser inledningsvis jordbrukets utveckling i Sverige i en föränderlig värld. Därefter följer tre utblickar kring skogen, havet och våra matval. Slutligen får vi ta del av ett samtal mellan två lantbrukare – i Sverige och Uganda – och deras gemensamma stolthet, deras vägval och funderingar över jordbrukets utveckling. I de olika kapitlen görs även några utblickar mot framtiden.

Vi har knappt 8 år på oss att nå målen i Agenda 2030. Vi behöver agera nu för att skapa nödvändig förändring. Samtidigt måste vi ta vara på den kunskap som genererat positiv utveckling och förändring fram till idag. Det är trots allt så att ett hållbart brukande av jorden, skogen och havet är en del av lösningen på vår tids stora utmaningar. Vi behöver lära av vår historia för att hantera framtiden. Min förhoppning är att debattskriften bidrar till både det fortsatta samtalet och det fortsatta arbetet med att lösa våra gemensamma utmaningar och nå målen i Agenda 2030.

Trevlig läsning!

Statssekreterare Oskar Magnusson, ordförande i Svenska FAO-kommittén

¹ Publikationen i sin helhet är en produkt från Svenska FAO-kommittén. Innehållet i de enskilda kapitlen står skribenternas själva för, och är nödvändigtvis inte ett uttryck för kommittén som helhet.

Innehåll

Kapitel 1 – Svenskt lantbruk i en föränderlig värld 1972–2022	6
Inledning	6
Överproduktion och avreglering	7
Global marknad och platsspecifika förutsättningar	9
Mat och klimat	10
Framtida välfärd	11
Kapitel 2 – Skogspolicy efter Stockholmskonferensen 1972	14
Inledning	14
Ökande kunskap om komplex problematik och ökande exploatering sida vid sida	15
Exploatering för jordbruk och skogsbruk har ofta varit sidor av samma mynt	16
Utvecklingsstöd, bojkott eller certifierad handel	17
Skogens roll i utmaningen för mänskligt orsakad klimatförändring	18
Framtida utblickar	21
Kapitel 3 – Havet, fisken och framtidsmänniskorna	22
Inledning	22
Att tänka oss 50 år tillbaka	22
Att tänka oss ännu längre tillbaka	23
Framtidens fiske, innovation och hållbar planering av havet	25
Det blå jordbruket	26
De fattigas fisk	26
Framtiden blå eller grå?	27
Framåt, för framtidsmänniskorna!	27
Kapitel 4 – Hållbara matval – från global dialog till tallriken i skolmatsalen	28
Inledning	28
En tidsresa genom de svenska skolmåltiderna	29
Utveckling av matvanorna i Sverige	31
Mat, miljö och hälsa för en hållbar livsmedelskonsumtion	32
Vad äter vi i framtiden?	33
Kapitel 5 – Framtiden finns i lantbruket, både i Sverige och Uganda	36
Framtiden	39

KAPITEL 1

Svenskt lantbruk i en föränderlig värld 1972–2022

Anders Wästfelt, Stockholms universitet

Inledning

I tusentals år har människor varit beroende av permanent jordbruk för utveckling av samhällen. Drivkrafterna bakom förändringen av västvärldens jordbrukssystem har under efterkrigstiden primärt varit en strävan mot ökad effektivisering, ofta med överproduktion, fallande priser, samt ändrade konsumtionsmönster som följd. Förändringarna har också bidragit till miljö- och klimatproblem. Trots en djupgående förändring kvarstår lantbruket fortfarande som den mest livsnödvändiga delen av samhället, en roll som ofta tas för given i västvärlden.

År 1968 publicerade Staffan Helmfrid en geografisk analys som belyste avståndet mellan den geografiska tyngdpunkten för livsmedelsproduktion respektive livsmedelskonsumtionen i Sverige, dessa två punkter befann sig då enbart några mil från varandra.² Femtio år senare låter sig inte denna analys göras då den skulle inbegripa hela världen och alltför många komplexa och okända samband. Hur kommer det sig att komplexiteten har kunnat växa så snabbt på så kort tid? För att förstå det behöver man känna till ambitionen och drivkrafterna bakom förändringsprocesser såsom urbanisering, strukturomvandling, skalförstoring och tilltagande internationell handel - processer som påverkat svenskt jordbruk på ett genomgripande sätt. Det inkluderar även förändrade förhållningssätt till utveckling och förändring av landskapet som livsrum och en resurs för matproduktionen.

Västvärldens industriella livsmedelsproduktionssystem och dess strävan mot att kontinuerligt öka produktionen av livsmedel har, tillsammans med den globala marknadsintegrationen, haft en omfattande inverkan på miljö och klimat. Den rikliga användningen av fossil energi för tillverkning av verktyg, konstgödning, samt bränslen till maskiner och transporter har lett till problem och det har blivit allt svårare att klarlägga sambanden mellan de industriella produktionssystemen och dess påverkan på miljö och klimat. Dessa förändringar har också indirekt påverkat den biologiska mångfalden och landskapet i relation till de nödvändiga och skapta behoven av matproduktion. En stor del av de beskrivna förändringarna har skett efter 1972, men under de senaste decennierna är ett skifte tydligt från att det i början handlade om matförsörjning till att det numera handlar om klimat och mat.

² Helmfrid, S. (1968). Hur är Sveriges jordbruk lokaliserat i förhållande till marknaden? Svensk geografisk årsbok, årg.44, 1968. Utgiven av sydsvenska geografiska sällskapet.

Foto: Anders Wästfelt

Överproduktion och avreglering

Historiskt har lantbruk i Sverige utvecklats i symbios mellan staten, bönder, konsumenter och deras behov och förändrade preferenser. Lantbrukare som var verksamma och minns det tidiga 1970-talet konstaterar ibland att detta var det svenska jordbrukets guldålder. Mycket av efterkrigstidens rationaliseringar och gårdsförstoringar var genomförda och fasta priser på produktion bidrog till god lönsamhet. Spänningar i samhället rörde stigande matpriser och nivån på lantbrukarnas inkomster, mjölk och smör blev allt dyrare men de flesta lantbrukare kunde leva på sina lantbruk. Det var en nationellt styrd livsmedelsproduktion. Samtidigt växte insikterna om att det nya industriellt drivna jordbruket skapade miljöproblem, framför allt lokalt, med påverkan på flora och fauna, men även internationellt genom övergödning och utsläpp av klimatgaser. Under 1980- och 1990-tal åtgärdades en del av problemen med övergödning samtidigt som strukturrationaliseringen fortsatte och gjorde att diken och småbiotoper försvann från slättbygderna. Många av problemen kvarstår än idag, inte minst har medvetenheten om klimatproblemen ökat men utarmningen av biodiversitet har fortsatt. Svenskt jordbruk håller dock en relativt god standard i en internationell jämförelse, även om det är varken klimatpositivt eller långsiktig hållbart i nuläget.

Under 1980-talet accentuerades problemet att lantbruket i Sverige producerade för mycket mat. År för år ökade statens kostnader för att sälja överskottet till låga världsmarknadspriser. I samhällsdebatten diskuterades livligt hur detta skulle lösas. Det mynnade 1990 ut i ett riksdagsbeslut som ledde till att prisstödet till produktionen försvann.³ Kompensationsåtgärder för att rädda omistliga värden i landskapet sattes in samtidigt som lantbrukarna blev ”pristagare” på världsmarknaden och fick finna sig i att inkomsterna från det de producerade sjönk. På Nya Zeeland hade man gjort en liknande förändring på 1980-talet och rapporterna därifrån skrämde svenska lantbrukare då det där hade resulterat i en omfattande omstrukturering och många mindre gårdar hade lagts ner.

Avvecklingen av prisstödet blev kortvarigt, och redan 1995 kom det svenska jordbruket att tillföras nya produktionsstöd genom att Sverige blev medlem i EU, vilket påverkade matpriserna och konsumtionen. Det medförde att lantbruket blev en del av EU:s inre marknad och den gemensamma jordbrukspolitiken (Common Agricultural Policy, CAP). Från denna tid kom den svenska jordbrukspolitiken att skifta fokus till att handla om att förhandla med EU och dess medlemsstater om utformningen av politiken och införliva det med det europeiska regelverket som hade harmoniserats inom EU. Paradoxalt nog kom nu det svenska lantbruket att få uppleva en liknande process som den man genomlevt på 1980-talet; inom EU producerades nämligen allt större överskott. För att lösa detta reformerades produktionsstödet med början under 1990-talet så att den primära ersättningen till lantbruket istället för produktionsstöd kom att baseras på gårdarnas areal, vilket nu kallas gårdsstöd. Syftet med reformen var att minska överproduktion och samtidigt öppna EU:s marknad för global handel och konkurrens genom att förbereda EU:s jordbrukspolitik till pågående förhandlingar inom Världshandelsorganisationen (WTO). Gårdsstödet kom att kompensera för de förlorade produktionsstöden men det ledde också till att incitamenten att skala upp gårdarna ökade. Med en stor areal, men utan produktionskrav, gick det nu att få en fast inkomst från marken. Detta satte ytterligare fart på strukturomvandlingen. Sedan 1990-talet har EU samtidigt genom en rad reformer av CAP alltmer strävat mot att införa miljöåtgärder så att fokus numera inte enbart ligger på produktion, direktstöd, marknadsordningen etc., utan även på att driva jordbruk på ett allt mer miljö- och klimatvänligt vis.

Strukturomvandling, skalförstoring och specialisering är effekter av det tryck som landat på lantbrukarna i Sverige för att anpassa sig till global konkurrens för att nå ökad lönsamhet. Urbaniseringen är delvis en effekt av denna process, som leder till allt färre utkomstmöjligheter i rurala områden. Tillsammans med ökade transporter har det lett till att dessa megaprocesser kontinuerligt ökat avstånd mellan producenter och konsumenter.

³ Lindberg, H. (2008). Politikbyte och idéernas betydelse reformeringen av den svenska jordbrukspolitiken. *Historisk Tidskrift*, 128(1), 2–27.

Global marknad och platsspecifika förutsättningar

Processerna som beskrivits ovan bygger på idén att en globalt avreglerad handel gynnar svensk och europeisk ekonomi samt jordbrukets utveckling. Denna tanke har varit ledande för de jordbrukspolitiska förändringar som varit rådande efter 1990. Som en följd av reformerna står det svenska lantbruket nu i ständig interaktion med den globala marknaden. Tanken återfinns också i den nuvarande svenska livsmedelsstrategin där ambitionen är att svenskt jordbruk skall vara konkurrenskraftigt på världsmarknaden. Samtidigt har den långsiktiga trenden varit sjunkande transportkostnader vilket ökat den globala handeln ytterligare och därmed ökat konkurrensen utan att det sker på vare sig harmoniserade, eller på miljömässigt och socialt rättvisa, villkor. Som regel har processerna lett till sänkta priser på det som produceras. Vad denna politik inte beaktar, vare sig i Sverige eller på andra platser, är de platsspecifika förutsättningar som i det praktiska jordbruket styr vad som kan odlas och vilka förutsättningar som där skapas för framtida jordbruk genom just jordbruket.

Produktionen av mat är alltid knuten till en plats med specifika sociala, ekonomiska och miljö- och klimatomständigheter förhållanden och påverkar därmed förstås det lokala landskapet. Konsumtionen av mat sker idag ofta frikopplat från platsen för produktionen till följd av långväga och snabba transporter. Den globala marknaden gynnar konkurrens som drar nytta av ojämlikheter i platsspecifika förutsättningar så länge transportkostnaderna är låga och blir allt lägre.⁴ Samtidigt drar handeln nytta av olikheter i produktionsteknik och tillgång till billig fossil energi. Produktionen av mat optimeras därför sällan till lokala förhållanden så att produktionen gynnar och förbättrar de platsspecifika förutsättningarna, minskar klimatgasutsläpp och bygger upp biologiskt material som ger långsiktig uthållighet. Produktionen blir istället ofta allt för ensidig vilket leder till att den biologiska mångfalden minskar och jordbruket blir mer sårbart, till exempel för extrema väderhändelser (såsom torka, storm, översvämning). Kostnaderna för mat har, tack vare produktions- och världsmarknadsutveckling under lång tid, fallit men samtidigt har framtidens kostnader för jordbrukets miljö- och klimatproblem blivit allt oklarare. För att trygga livsmedelsförsörjning har den globala marknaden en viktig roll att fylla. För optimering och tillvaratagande av platsspecifika synergier behöver marknaden analyseras och utvecklas så att lokal produktion och globala kollektiva nyttigheter kan utvecklas parallellt. Oklarheten om sambanden och drivkrafterna måste synliggöras och hanteras på internationell skala. Få vill idag ta kostnaden för att anpassa det permanenta jordbruket till framtidens behov, istället hyser dagens beslutsfattare fortfarande tilltro till att en oändlig marknadsexpansion är lösningen på framtidens problem. Lösningar som idag utarbetas lokalt för att lösa samtidens klimatproblematik pekar i andra riktningar.

⁴ Wästhelt, A. Zhang, Q. (2016). Reclaiming localisation in agriculture change: A case study of peri-urban agriculture in Gothenburg, Sweden. *Journal of Rural Studies*, Volume 47, pages 172-185.

Mat och klimat

Ett av världens stora dilemman idag är att jordbruket och livsmedelssystemet bidrar till 30 procent av växthusgaser i form av metan, lustgas och koldioxid som årligen tillförs atmosfären.⁵ Detta gäller framför allt det industrialiserade jordbruket. Under efterkrigstiden har optimering för att säkerställa ökad produktion varit huvudfokus i världens länder, problemet idag är att olika delar av världen har mycket olika livsmedelsförsörjningsproblem. Vissa överproducerar och strävar efter att sälja överskott, vilket inte sällan sker till stora städer och urbana centra i till exempel Afrika, samtidigt som stora delar av landsbygden i Afrika underproducerar och behöver fokusera på att säkerställa ökad produktion så att alla har mat för dagen och att en betryggande del inte behöver importeras.

Foto: Anders Wästfelt

⁵ FAO: <https://www.fao.org/news/story/en/item/1402118/icode/>

Behovet av att få stopp på de tilltagande klimatförändringarna är angeläget samtidigt som jordbruket praktiskt måste anpassas till både pågående och kommande förändringar. Såväl hållbara konsumtionsmönster som produktionssätt vidareutvecklas och nya måste se dagens ljus för att möta framtidens behov. De förändrade behoven av livsmedelsproduktion som följer av den beräknade befolkningstillväxten accentuerar och förstärker behovet av förändring. För att kunna genomföra globala förändringar behöver klimatanpassning gå hand i hand med platsspecifika lösningar som gynnar den globala minskningen av koldioxidutsläpp från lantbruket, och samtidigt tillgodoser att regionala försörjningsbehov hanteras utifrån deras platsspecifika problematiker. Den absoluta mängden fossil energi som används globalt i hela livsmedelssystemet måste samtidigt minska men skördarna får inte falla allt för mycket totalt sett.

Jordbrukets klimatpåverkan kan minskas men det leder sannolikt till att matproduktionens relativa kostnader i samhället kommer att öka. Minskade transporter kan också leda till att produktion på en plats inte nödvändigtvis konkurrerar ut produktion på andra platser med andra och sämre lokala förutsättningar. Tillsammans kan produktionen på två platser ge en totalt högre produktion än om en av dem konkurrerades ut. Detta förutsätter dock att det finns en styrning som gör att den mindre lönsamma platsen blir tillräckligt attraktiv att bruka eller att den mer lönsamma platsen inte tillåts konkurrera ut den förra.

En av de bakomliggande orsakerna till de dilemman och oklarheter som presenterats här är att mat fortfarande hanteras och ses från ekonomisk synpunkt - primärt som en handels- och råvara - och att politiken mestadels hanterar den som detta. Även om EU:s medlemsstater och andra länder i världen är noga med att säkerställa livsmedelssäkerhet m.m. har handelsavtalen med livsmedel utökats väsentligt sedan 1972 och är en del av orsaken till den beskrivna problematiken.

Rätten till mat finns inskriven i FN:s deklaration för mänskliga rättigheter (artikel 25). Produktionen och distributionen av mat hanteras inte så att detta mål kan uppfyllas. Enskilda länder når sina mål men problemen på global nivå är fortsatt olösta. Driften och organiseringen av själva lantbruket ses inte som en global kollektiv nytta idag. Utvecklingen på senare tid pekar istället på att polariseringen i världen ökar igen och antalet människor i världen som inte har mat för dagen ökar. Samtidigt är stora delar av världen mer välmående än någonsin tidigare. Inom många av västvärldens samhällen ser man idag en ökande polarisering med såväl undernäring som galopperande övervikt.

Framtida välfärd

Med ett välfärdsperspektiv skiljer sig matförsörjningen från exempelvis utbildning som i de flesta länder idag är en för individen kostnadsfri investering i en gemensam framtid (FN:s deklaration för mänskliga rättigheter, artikel 26). Sjukvård är på ett liknande sätt, i Europa och en rad andra länder, hanterad som en kollektiv angelägenhet och en mänsklig rättighet.

Produktionen och konsumtionen av mat behöver diskuteras och behandlas både som en mänsklig rättighet och som en del av framtidens välfärdssystem. Det globala klimatperspektivet samt ett specifikt platsperspektiv, där produktion optimeras för att minimera klimatbelastning men samtidigt levererar tillräcklig näringsrik mat till konsumenter, kräver fördjupning. Samtidigt bör ett lokaliserat välfärds- och klimatperspektiv tas på större allvar i de internationella överenskommelser som görs i framtiden.

De människor som lever av lantbruk, både i länder som behöver utveckla och öka produktion men även de som lever av lantbruk där en snabb omställning krävs, behöver integreras i dialogen om den gemensamma globala framtiden.

Blickar vi tillbaka 50 år visar hastigheten i den omvandling som skedde efter 1972 att det är möjligt med snabba förändringar när viljan finns. Skillnaden är att det krävs alltmer global synkronisering om det skall få någon avgörande effekt på både de globala klimatutmaningarna och de platsspecifika ojämlikheter som matproduktionen i världen uppvisar idag. Samtidigt som världsmarknaden för mat behöver utvecklas är jordbruk en potentiell framtida kolsänka, dvs., att det samtidigt som det producerar mat också har förmågan att binda in mer kol från atmosfären än vad som avges från produktion och distribution. Det platsbundna permanenta jordbruket kan åter komma att få en ny nyckelroll i utvecklingen av samhället, men det kommer aldrig att kunna frigöras från platsen där produktionen sker. En utveckling där platsen för produktionen tas på allvar.

En utvecklad global agenda för att verkställa FN:s deklaration om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna⁶, där rätten till mat ingår, och där det är staters ansvar att respektera och förverkliga dessa rättigheter, kan skynda på den nödvändiga anpassningen mot ett lantbruk som optimeras för platsspecifik matproduktion och konsumtion samt bidrar till att ett klimatpositivt lantbruk utvecklas och därmed extraherar kol från atmosfären. Ett framtida lantbruk i hela mänsklighetens och samhällets tjänst.

⁶ De ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna som koncept återfinns första gången i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från år 1948 och utvecklades sedan bland annat i 1966 års FN-konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR-konventionen). www.regeringen.se

KAPITEL 2

Skogspolicy efter Stockholmskonferensen 1972 – från Jordens vänner till klimatöverenskommelser och handelspolitik

Anders Malmer, Skogsstyrelsen, och Matthew Fielding, SIANI

Inledning

Början av 1970-talet var en tid av växande aktivism och växande organisering för miljöfrågor inom civilsamhället. Miljöfrågorna var inte nya, men tiden var en era av ökande engagemang för internationella frågor och utrymme i media för internationella frågor. År 1968 gav t.ex. de första bilderna på jorden från rymden ett nytt perspektiv på sårbarheten i biosfären, och 1971 bildades världsorganisationen ”Friends of the Earth International”. Frågan om avskogning var dock ännu inte en central fråga vid FN:s miljökonferens i Stockholm 1972. Däremot började en växande miljörörelse uppmärksamma de krympande regnskogarna. Denna tidiga skogsopinion argumenterade med enkla budskap baserad på såväl begränsade egna kunskaper som svag vederlagd evidensbas. Myten om att skogarna är jordens lungor och avskogning leder till planetär syrebrist uppstod under denna epok.⁷

Under de senaste sjuttio åren har skogsutbredningen och fördelningen mellan olika markanvändning varit relativt stabil i globala norr till skillnad från globala syd (figur 1). Inom den internationella policyutvecklingen var det därför fortsatt fokus på regnskogar, liksom på FN:s miljökonferens i Rio 1992. Där gjordes försök att nå en bindande konvention om regnskog. Detta skapade konflikt mellan drivande krafter i globala norr och skogsnationer i globala syd, där de senare opponerade sig mot att det inte skulle gälla för all skog och hot mot skog i norr. Man nådde ingen konvention utan enbart en del generella icke-bindande principer. Senare har denna diskurs gått vidare i decennier inom FN:s skogsforum (UNFF) utan att vidare signifikanta mål nåtts. Följaktligen har förändringen i skogsutbredning och degradering av skog i globala fortsatt dominerat internationellt engagemang allt sedan 1970-talet. I de länder i globala norr med omfattande skogsutbredning har även löpande (utanför dominerande internationell diskurs) funnits frågeställningar kring former för industriellt skogsbruk och för former och omfattning av undantagande av skog för bevarande av ekologiska och sociala värden. Regionalt mellan länder har också frågan om luftföroreningar resulterande i surt regn, eutrofiering och lokal skogsdöd stått på agendan, med kulmen under 1980-talet.

⁷ Atmosfärens innehåll av syre är stort (>20 %) och stabilt. Produktion och konsumtion av syre är mångfalt mindre och i stort sett i jämvikt i varje skog. Ändå lever denna myt fortfarande 2021 i läromedel, på internet, bland allmänheten och bland mäktiga politiska ledare.

Torka och svält i Sahel under 1970-talet bidrog till en växande kunskap om hur brist på träd kan orsaka erosion och markförstöring. Upprepad svält, särskilt i Etiopien, 1984-1985 med popidolaktionen "Band Aid" lyfte ytterligare medvetenheten hos allmänheten om problematiken med avskogning och överutnyttjande av mark. Medan stöd till degraderade torra områden i Afrika mycket handlade om hunger och livsmedelsstöd var annan media omfattande kring regnskog specifikt. Avskogningshotet mot regnskogen var ofta uttryckt i areella termer som "fotbollsplaner per sekund" och fick en central roll i synen på miljöproblematik i globala syd. 1987 startade en ny ansats för skydd från civilsamhället genom "Barnens regnskog". Skolklasser samlar in pengar för att köpa regnskog för att skydda den. Denna verksamhet har spridits till 43 länder och pågår fortfarande.

Exempel från Costa Rica. Efterfrågan på mark för småskalig självhushållsodling och bete är en drivkraft för avskogning. Foto: Anders Malmer

Ökande kunskap om komplex problematik och ökande exploatering sida vid sida

Under 1980-talet växte kunskapen genom ökande forskning. Mest fokus var på tekniska frågor kring erosion, vattenfrågor samt bördighetseffekter av skogsbruk och omföring av skog till annan markanvändning. Under samma tid ökade även kunskapen om skogens relation till fattigdomsutveckling, jordbruksproduktion och samhällsutveckling utanför skogen. Kombinationen av kunskap och opinion ledde succesivt till politiska processer.

År 1985 startade ”Tropical Forestry Action Plan” (TFAP), som var en internationell plan med ett antal förslag kring förbättrat och prioriterat skogsbruk, stött av Världsbanken, UNDP och FAO m.fl. Senare analyser av initiativet har konstaterat att, trots ökande kunskap, valet att koncentrera sig enbart på skogen och inte även jordbruk var trolig orsak att denna process egentligen knappt alls påverkade en accelererande avskogning.

Under samma tid, från slutet av 1970-talet och in i 1980-talet växte världsekonomin och ”globaliserades” kraftigt i en era av nyliberal ekonomisk politik, marknadsstyrning samt frihandel. Samtidigt med en ökande problematisering av ett ohållbart skogsbruk och snabb avskogning för jordbruk, ökade ett extraktivt skogsbruk i tropikerna (avverkning av kommersiellt virke helt utan föryngringsåtgärder). Paradoxalt nog drevs ofta ökande exploatering av ekonomiska intressen från de länder i globala norr där oppositionen mot skogsförstörelse var som störst. Avkoloniserade nya stater i tropikerna hade svag lagstiftning och ännu svagare möjligheter att kontrollera lag och motverka korruption för att föra en mer hållbar skogspolitik. Lite provokativt kan man kanske säga att tidigare kolonialmakter nu kunde införa skarpare skogslagstiftning i sina (sedan länge i stort avskogade) länder utan att äventyra fortsatt nyttjande av naturresurser i globala syd. Detta är naturligtvis en analys som inte låter sig göras i efterhand, men som i retrospektiv inte ligger långt bort för en period som kan te sig mycket ambivalent.

Exploatering för jordbruk och skogsbruk har ofta varit sidor av samma mynt

Expanderande jordbruk har varit en dominerande orsak för avskogningen under de senaste femtio åren. I många fall driven av behov av försörjning av fattig och växande landsbygdsbefolkning; i Asien dominerat av svedjebruk med allt kortare träda och i Afrika söder om Sahara av direkt omföring av skog till permanent småskalig odling och djurhållning. I Latinamerika har storskaligt och industriellt jord- och plantagebruk varit areellt dominerande. I såväl Brasilien som i Indonesien har också mer eller mindre organiserade omlokaliseringar av fattiga bönder skett för att öppna upp skogstäckta regioner för nykolonisering med exempel som Rondonia, Sumatra och Kalimantan (indonesiska delen av Borneo).

Från 1970-talet och decennier framåt har storskaligt skogsbruk sällan haft en direkt effekt för avskogning, men har definitivt haft en roll genom att 1) ofta primärt öppnat upp nya skogsområden för kolonisering och annan industriell verksamhet och 2) genom att negligerade ansatser till skogsförnyring starkt bidragit till degraderade marker både ur diversitets- och bördighetsaspekter. Selektivt avverkade skogar har varit mer känsliga för brand som sprids från svedjebruk och plantageetablering. I detta perspektiv har skogsindustrin globalt generellt fått ett dåligt rykte. En ofta speglad tes under senaste decennier är att hållbart skogsbruk i regnskog inte är möjligt mot bakgrund av hög biodiversitet och magra tropiska jordar. Under ”ordnade former” utvecklades metoder för mer skonsamt skogsbruk i Australien, men där förbjöds det i naturskog redan på 1990-talet. Senare har system för regnskogsrestaurering och värdeskapande skogsförnyring utvecklats bland annat i Indonesien.

Där har selektiv avverkning med hållbar återplantering visats vara ekonomiskt lönsam trots investeringar i återväxt. Detta resulterar i en produktionsskog med 10-30 dominerande trädarter. Sådan skog är naturligtvis inte lika artrik skog som en ursprunglig regnskog, men en avsevärd förbättring mot degraderande skog övergående i gräsmark eller överföring till plantager. Ytterligare ett problem under de senaste tjugo åren är att investeringar i de genomhuggna områdena nu snarare sker i den avsevärt mycket mer lukrativa plantagesektorn, tidigare med gummiträd och på senare tid med oljepalm.

Under senare decennier är en intressant språklig aspekt i Sverige av synen på internationellt skogsbruk att vi sedan 1990-talet använder ordet skövling (synonymt för förstörelse, ödeläggelse och rovdrift etc.) för all avverkning i regnskog. Med tiden används termen numera även utan åtskillnad för kalavverkning såväl i andra länder som för kalavverkning i Sverige och inom såväl debatt som i public service-media, oavsett om det gäller för skogsbruk eller avskogning för byte av markanvändning.

Utvecklingsstöd, bojkott eller certifierad handel

Tekniskt bistånd inom skogsbruk och skogsodling var omfattande under 1970-talet och in på 1980-talet. I samband med ökande insikter om hur landsbygdsutveckling och areella näringar beror av sociala och ekonomiska realiteter blev skogssektorn och skogen som resurs marginaliserad inom biståndet. Skogligt tekniskt bistånd hade liten effekt när behov av mark för livsmedelsförsörjning ökade för att undvika svält på fattiga länders landsbygd dominerad av självförsörjning. Tekniskt bistånd avhjälpste inte heller svag styrning av intressen för extraktiv avverkning. Från en låg nivå har senare stöd till skogssektorer för kolinbindning och senare för restaurering av skog och eroderade marker återkommit i biståndsagendan efter 2000 och är nu nära exponentiellt ökande. Bakgrunden till den senare ökningen är dels ansatser för mitigerande och anpassning till klimatförändringar och ökad efterfrågan på biobaserade råvaror från skogen, dels ökande insikter om faran i den globalt accelererande förlusten av biodiversitet.

Tidigt under uppmärksammandet av förlusten av tropiska skogar uttrycktes ofta krav på bojkott av tropiskt virke. Detta har dock inte skett i någon större organiserad skala, men troligen har den allmänna debatten om tropisk skog lett till att många konsumenter vänt sig från val av till exempel utemöbler och andra produkter i tropiskt virke och valt andra material som plast, stål och glas.

Sedan 1980-talet har succesiv utveckling inom fjärranalys bidragit till bättre regional statistik och kontroll av avverkning och avskogning. Ytterligare teknisk utveckling för att spåra ursprung av timmer är användning av DNA-markörer specifika för regioner och arter. I linje med denna ökande möjlighet till transparens och i linje med nationella skogslagstiftningars svaga efterföljande, har synen på legalitet av skogsprodukter utvecklats sedan 1990-talet. Forest Law Enforcement, Governance and Trade (FLEGT) är en process som verkar genom restriktioner inom handel med skogsprodukter som trävaror.

Ett exempel har varit EU:s timmerförordning som skapar en kontrollmekanism så att illegalt avverkat timmer ej får säljas inom EU (illegalt enligt lag och regler rådande i ursprungslandet). Under 2021 finns förslag på att ersätta EU:s timmerförordning med lag mot import från produktion som kommer ur avskogning, med syfte att minska klimatavtrycket från importerade varor. Uppskattningar visar att EU:s import av varor står för 16 procent av global avskogning.

Certifieringssystem är ett annat sätt att kontrollera och försäkra konsumenters värdering av uthållig produktion som har utvecklats under de senaste 50 åren. För skogsprodukter finns idag utvecklade system för de flesta skogstyper, men grad av tillämpning varierar. Även andra produkter kan certifieras. Ett intressant exempel är för produkten palmolja under globalt omfattande handel. Dessa plantager är mestadels anlagda under de senaste tre till fyra decennierna på tidigare regnskogsmark. Certifieringen har som mål att särskilja etablerad produktion med hållbara sociala och ekologiska förtecken från fortfarande pågående opportuna projekt för produktion expanderande in i kvarvarande regnskogar (ofta personifierad av orangutangernas prekära situation) och på torvmarker känsliga för kraftig koldioxidemission vid utdikning. Denna certifiering har dock stora svårigheter att utvecklas och tillämpas i konsumentländerna då stor medial uppmärksamhet ges till de senare nämnda dåliga exemplen. Därmed skapas osäkerhet inom grossist- och konsumentled som snarare leder till försök att undvika produkter med palmolja helt och hållet.

Skogens roll i utmaningen för mänskligt orsakad klimatförändring

Den framväxande kunskapen om den mänskligt påverkade klimatförändringen är troligen det som mest påverkat inställningen till skogen och dess roll globalt under de senaste 50 åren. Redan under 1990-talet startade olika tidiga program för klimatkompensering genom kolbindning av skogsplantering. Detta är en verksamhet som stadigt ökat och idag systematiskt används för att kompensera för aktiviteter med stora fossilgenererade utsläpp som till exempel flygresor. Dessa åtgärders persistens varierar dock kraftigt och är kontroversiella eftersom de indirekt uppmuntrar fortsatt konsumtion av fossila bränslen och material.

Avskogningens bidrag till globala växthusgasutsläpp är omfattande. Med förfining av globala cirkulationsmodeller och något minskande avskogningstakt har uppskattningen av bidraget rört sig från runt 20 procent ner till runt 10 procent. Den första större globala klimatöverenskommelsen ”Kyoto-protokollet” 1997 innehöll nationella åtaganden för minskade koldioxidutsläpp, men även möjligheter till handel med utsläppsrättigheter och ”Clean Development Mechanism” (CDM). Den senare processen möjliggjorde för länder i globala norr att genom CDM-projekt minska utsläpp i låginkomstländer istället för i egna landet. En del CDM-projekt innehöll skogsplantering för att binda kol, men kontrollmekanismer för att undvika läckage och ordinarie återbeskogning gjorde att få projekt blev verklighet.

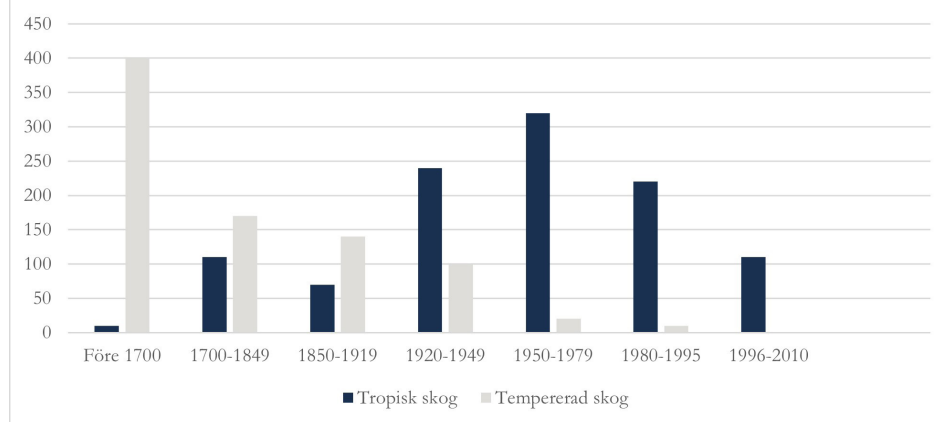
Användning av bevarande av skog och plantering av träd och skog för kolbindning utvecklades vid klimatförhandlingarna i Bali år 2007 då REDD (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation) lanserades. Senare vid klimatmötet i Cancún 2010 utvecklades REDD+ att innefatta även hållbart skogsbruk och ökning av kollager i befintliga skogar. Låginkomstländer som kan visa på ökad kolinlagring genom REDD+ åtgärder kan få internationellt fonderade medel. Fortsatt finns många frågetecken kring brister och risker för marknadsanpassning, skydd för urskogar, biodiversitet och ursprungsbefolkningar samt fortsatt bidrags- och projektberoende i globala syd. Inte minst har man även i denna utveckling inte lyckats koppla denna process till jordbruket som pågår i samma landskap och är del i avskogning.

Uppmärksamhet för skogarna har ytterligare accelererat under senaste decenniet med en global rörelse för möjligheter och åtaganden för FLR (Forest and Landscape Restoration). I grunden för detta ligger en uppskattning om att det globalt finns två miljarder hektar i behov av restaurering – som kan ge såväl möjligheter till kolinbindning som bättre miljö, ekonomi och levnadsbetingelser i berörda länder. År 2011 bildades det internationella initiativet ”The Bonn Challenge” som verkar för regionala och nationella åtaganden för FLR. Fram till slutet av 2020 hade man registrerat åtaganden om 210 miljoner hektar. Ytterligare ett uppmärksammat initiativ var ”the New York Declaration on Forests” som är en icke-bindande deklARATION från FN:s klimattoppmöte 2014. Många låginkomstländer har omfattande åtaganden i hopp om internationellt stöd (REDD+), men resultaten på marken efter ett decennium i mottagarländerna är ännu magra.

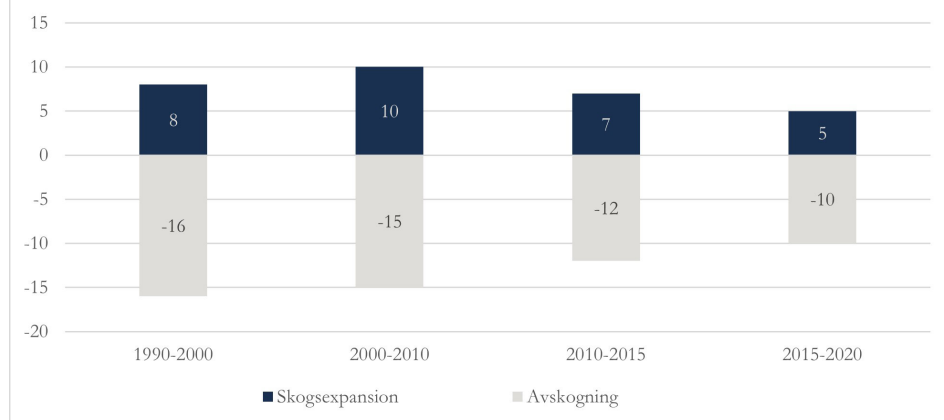
Avskogningen har minskat avsevärt under senare decennier (figur 1 och 2) men takten i avskogning och inte minst degradering av resterande skog är ännu hög. Orsaker till expansion av skog ligger mest i andra länder än de med fortsatt avskogning och orsakerna till mer skog ligger ofta i igenväxning av tidigare jordbruksmark eller genom aktiv återbeskogning. Trots ovan nämnda initiativ för FLR minskar arealen av expanderande skog.

Analyser av fortsatta svårigheter att hindra avskogningen genom REDD+ och bistånd inom skogssektorn handlar mycket om svårigheten i att engagera dem som lever av berörda landskap. Tidsbegränsade projekt som har andra primära mål än lokala mål, och med begränsade möjligheter bland berörda ”på marken”, har fortsatt stora svårigheter att initiera social och ekonomisk utveckling utöver de enskilda projekten.

Figur 1. Uppskattad avskogning i tropisk och tempererad skog över tid, miljoner hektar (omarbetad från FAO, Forest Resource Assessment 2012)

Figur 2. Årlig förändring i skogsexpansion och avskogning, miljoner hektar per år. (omarbetad från FAO, Forest Resource Assessment 2020)

Framtida utblickar

Liksom under Kyotoprotokollet innehåller Parisavtalet om klimatet från 2015 nationella åtaganden. Dessa är nu mer långtgående och gäller såväl utsläppsminskningar som åtgärder för klimatanpassning. Särskilt i globala syd innehåller dessa ofta stora åtaganden om FLR för bevarande och utveckling av skog och agroforestry. Som beskrivits ovan är dock dessa åtaganden i de fattigaste och mest behövande länderna beroende av bistånds- och global klimatfinansiering. De har ännu svårigheter att koppla till önskad uthållig och skalbar utveckling. Än så länge är bedömningen av dessa åtaganden i betraktarens öga: här finns en positiv medvetenhet och en nationell uppvärdering av skogsresursernas betydelse för utveckling – eller är länderna i fråga bara ute efter internationella klimatmedel?

Unga i såväl globala syd som i globala nord har lågt intresse för karriär och framtid i produktion av livsmedel och naturliga råvaror. Man ser inte en framtid på en landsbygd som fortsatt ges en bild av fattiga sociala och ekonomiska livsmöjligheter. Många låginkomstländer, bland annat i Afrika söder om Sahara, har idag växande ekonomier med en ekonomisk transition, som ofta leder till lägre tryck på extensiv markanvändning för självhushåll. Kan en biobaserad ekonomisk utveckling utgöra ramen för en utveckling för FLR och social, ekonomisk och ekologisk miljö på landsbygden?

Alternativt, kommer internationella ansatser fortsätta att dominera försök till förändring? En ny företeelse med internationellt intresse är att ge natur (landskap, skogar, sjöar) juridiska rättigheter. Kan detta vara en användbar väg, eller ytterligare en metod som blir svårare för de svagaste staterna och de svagaste intressenterna? Tidvis har det förekommit uttryck för att internationellt ansvarstagande, för till exempel Amazonas, bör kunna stå över nationella intressen, ungefär som för avtal om Antarktis. Efter mer än tio år av minskande avskogning i Brasilien drev, under de senaste åren, en nationell policyändring om ökad avskogning upp diskussionen kring Amazonas igen. Frågan är om inte sådana internationella initiativ tar tillbaka utvecklingen till en situation, till exempel som i Rio 1992, där länder i norr och syd ställdes mot varandra i låsta positioner?

Resurser finns internationellt, liksom i ökande ambitioner nationellt, lokalt och genom mänsklig kraft och entreprenörskap för ett bättre liv. Hur ska dessa intressen kunna mötas och verka i samma landskap? Kan globala skogliga ambitioner för att binda kol, rädda naturskog och öka biodiversitet möta lokala önskemål och drivkrafter för att förbättra lokala utkomster, skapa ekonomiska värden och öka anpassning till klimatförändringar?

Vid klimatmötet i Glasgow i november 2021 enades ledare från 137 länder (inklusive de mest skogsrika staterna) om att stoppa avskogningen och öka skogstäckning till 2030 och att därigenom bidra till uthållig utveckling och stödja inkluderande samhällsförändring på landsbygden. Det har inte gått förut, men kanske kommer en tid mögen för förändring?

KAPITEL 3

Havet, fisken och framtidsmänniskorna

Linus Hammar, Ingela Isaksson, Rebecca Timms Eliasson, Maria Göthberg och Catarina Hedar, Havs- och vattenmyndigheten samt Johan Penner och Andreas Davelid, Jordbruksverket

Inledning

Föreställ dig att det är år 2072, du har precis varit på en båttur i en blomstrande skärgård och när du kliver iland beställer du in Östersjötorsk med svenskodlade pilgrimsmusslor på den lokala lunchrestaurangen. Du slår dig ned vid ett bord, tittar ut över vattnet, och filosoferar över om även dåtidsmänniskan brukade njuta av havet som du gör just nu.

Vi kan inte veta exakt hur vår havs- och vattenmiljö ser ut om femtio år, men vi vet att beslut som vi tar idag kommer ha stor påverkan på framtiden både långsiktigt och kortsiktigt. Genom att lära oss av det förflutna kan vi arbeta bättre för att nå hållbara havs- och vattenmiljöer, till nytta både för oss och framtida generationer.

Att tänka oss 50 år tillbaka

Det är femtio år till 2072 och spelar vi korten rätt har vi förhoppningsvis ett livskraftigt hav och en blomstrande sjömatindustri till dess. Om vi vänder blicken femtio år bakåt istället, till 1972 när Stockholmskonferensen, FN:s första miljökonferens, ägde rum ser vi ett hav som faktiskt gav mängder av fisk. På den tiden landade Sverige och Danmark ungefär 17 000 ton Kattegatt-torsk per år.⁸ Fyrtio år senare på 2010-talet fångades bara en procent av den mängden. Även Östersjöns torskbestånd har sjunkit dramatiskt.⁹

För femtio år sedan fanns det alltså torsk. Dessutom var det gott om andra stora fiskar i havet och ängarna av ålgräs, ”havets barnkammare”, bredde ut sig. Nu letar man med ljus och lykta efter fiskar med tvåsiffrig vikt, och Bohusläns ängar av ålgräs har minskat till mindre än hälften av vad de en gång var.¹⁰ Men än finns det hopp. Valarna är ett exempel på hur negativa trender i vår havsmiljö är möjliga att vända. Efter flera hundra år av intensiv jakt låg valarna extremt illa till på 1970-talet, i vissa fall, som blåval och rätval, fanns bara några individer kvar. Stockholmskonferensen år 1972 blev startskottet för ett internationellt beslut om stopp för valfångst som började gälla år 1986, och nu ser vi att flera valarter har börjat återhämta sig.¹¹

⁸ ICES WGBFAS (2019). Report 20:1.

⁹ Havs- och vattenmyndigheten (2021) Resursöversikt. Rapport 2021:6.

¹⁰ Moksnes m.fl. (2016) Handbok för restaurering av ålgräs i Sverige. Havs- och vattenmyndigheten Rapport 2016:9.

¹¹ WWF (2020) <https://www.wwf.se/djur/valar/#hot>

Att tänka oss ännu längre tillbaka

Livet i havet är uråldrigt. Det är därför spännande att känna till hur havet mådde inte bara för 50 år sedan, utan för 500 år sedan, och hur det såg ut för 5000 år sedan? Detta vet man inte så mycket om, men historiska skrifter och arkeologiska data kan bjuda på vissa insikter.

På medeltiden kunde man betala sin skatt i saltad fisk och redan på vikingatiden var fisket betydande. Sälskinn var en viktig handelsvara och havet var tydligt påverkat av oss människor. Redan för många hundra år sedan hade våra inlandsvatten förorenats och det kustnära fisket hade blivit svårare.¹² Sjöfågel som häckar på öar och klippor var lättfångade byten för människan och det satte sina spår tidigt i historien.

Visste du förresten att det fanns stora pingvinliknande fåglar i Sverige, som blev 85 cm höga och som inte kunde flyga? Det är garfågeln, se illustration.

En illustration över det mer ursprungliga havet på svenska västkusten, för fem till tio tusen år sedan ungefär. Mycket har hänt sedan dess och vi skulle inte känna igen oss. Även om garfågeln, vår stora pingvinliknande alkfågel, är borta för alltid så finns det annat vi kan använda hållbart i framtiden.

Illustration: Maria Eggertsen. Copyright: Havs- och vattenmyndigheten.

¹² RISE (2021). On potential use of historical perspectives in Swedish marine management. Rapport 2021:10.

Garfågeln utrotades i huvudsak under medeltiden, även om det fanns enstaka exemplar så sent som på 1800-talet. Men havet är stort och förr i tiden hade både riddare och vikingar gott om sjömat. Förr trodde man att havet var så stort att människan aldrig skulle kunna påverka det. En aldrig sinande brunn eller en evigt spolande vask.

Om vi ser ännu längre tillbaka, för 5000 år sedan? Då hade enstaka arter råkat illa ut, som den i Östersjön utrotade grönlandssälen, men i stort var havet inte särskilt påverkat av människan. Där fanns mängder av fisk, skaldjur, fågel och däggdjur som stenåldersmänniskorna använde på alla möjliga sätt. Nordiskt sälskinn byttes mot sydländsk metall och dieten bestod till stor del av sjömat. Arkeologiska lämningar visar att tidiga skandinaviska kulturer snarare var fiskare och samlare än jägare och samlare.

I tiotusenårsperspektivet spelar gångna tiders klimatförändringar en viktig roll, särskilt för oss skandinaver. Här har istiderna fullständigt förändrat våra hav vid varje nedisning. När isen låg tung hade vi inte ens något hav, eller land för den delen. Men för mellan tio och fem tusen år sedan, då fanns dagens arter och havsmiljöer på plats och ekosystemen fungerade väl.

Vad spelar det för roll hur havet en gång såg ut? Jo, det kan lära oss vad som gått snett och varför, så att vi kan bygga upp en mer hållbar användning framöver. Det kan hjälpa oss att få upp ögonen för nya sätt att använda havets resurser, som vattenbruk (till exempel odling av sjömat) eller att bredda fisket mot nya arter för att minska trycket på de arter vi fiskar nu. Det kan också lära oss om rovdjurens roll i samspelet mellan hav och människa – finns det för mycket säl idag?

Att ta hjälp från marin naturhistoria för att stödja framtidens förvaltning av havet, baserat på ekosystemens behov, är ett tankesätt som är ganska nytt, både i Sverige och andra länder. Turligt nog finns det många forskare som ägnar sig åt olika delar av kartläggningen bakåt.¹³

Att lära sig av ben och böcker

När forskare försöker förstå hur samspelet mellan människa och natur såg ut för länge sedan finns det flera källor att undersöka. Jordeböckernas texter visar bokföring över beskattningsbar fiskfångst i sjöar, åar och kustvatten. Artefakter, som bruksföremål och hyddor, visar på säljaktens enorma betydelse. Ekofakter, som ben och hörselsten hos fisk, visar vilka arter som var vanliga och hur stora fiskar som man grillade över elden, och som sedan hamnade på byns kompost. Det kan användas för att skapa baslinjer, det vill säga ett sätt att jämföra dagens havsmiljö med forntidens. Vi behöver mer av den här typen av naturhistoriska forskning och vi behöver förstå hur den kan användas för vår och framtidens förvaltning.

¹³ RISE (2021). On potential use of historical perspectives in Swedish marine management. Rapport 2021:10.

Vem ska vi fiska och varför?

Det sägs att Kattegatts torsk samsades med fler stora rovfiskar förr i tiden, och att världens största äng av ålgräs låg här, bara för sisådär hundrafemtio år sedan. Idag baserar vi fiskets kvoter och målsättningar på data som ofta inte sträcker sig ens femtio år bakåt i tiden. Kanske finns det andra arter som egentligen skulle ge mer avkastning, sådana som varit vanliga förut? Kanske kan produktivitet och avkastning höjas om vi samförvaltar olika arter och livsmiljöer, eftersom de är så nära sammanbundna i naturen? Vi kan lära oss mer.

Framtidens fiske, innovation och hållbar planering av havet

Tjänster för en blå hållbar tillväxt

Ekosystemtjänster är naturens funktioner som bidrar till oss människor. Vi kan hämta mat ur havet. Kustvegetationen motverkar erosion och skyddar våra hus från att rasa i havet när stormarna biter. Musslor och andra filtrerande djur motverkar övergödning. Forskning pekar på att havsbotten binder upp enorma mängder kol, så länge de inte trålas.¹⁴ Det är tack-samt ur klimatsynpunkt. Modern medicin och livsmedelsproduktion kan ha en guldgruva i de marina generna och vi ser ständigt nya sjömatprodukter. Modernt vattenbruk som inte orsakar övergödning är under uppsegling. Till och med kolonilott i havet är på gång!¹⁵ Att använda ekosystemets tjänster utan slitage, det är en blå hållbar ekonomi.

Att bura in framtiden

Fiske kan bedrivas på många sätt. I vår del av världen började man använda bottentrål för flera hundra år sedan, från början med små trålar som släpades efter segelbåtar. Redan då uppstod debatt inom till exempel den engelska fiskeriförvaltningen och statliga utredningar tillsattes. Efter decennier drogs slutsatsen att trålen förvisso förstörde botten och fiskarnas tillväxtgrunder, men att havet var så stort att det knappast kunde göra någon skillnad.¹⁶ Idag, efter att bottentrålarna släpats efter först ångbåtar och sedan moderna fiskeflottor, vet vi att den här fiskemetoden river upp botten, förstör rev, minskar artrikedomen och att återhämtning tar lång tid.

Kanske framtidens skaldjursbufféer i stället kommer från ett hållbart vattenbruk, eller mer skonsamma fiskemetoder? Det pågår ett omfattande arbete med utveckling av selektiva och skonsamma redskap. Till exempel burfiske skadar inte botten och tar inte bifångst på samma sätt som bottentrålfisket gör. Det är inte lika effektivt som trål, men framtidsmänniskan kanske är beredd att betala ett högre pris.

¹⁴ De Borger m.fl. (2021) Impact of bottom trawling on sediment biogeochemistry: a modelling approach. *Biogeosciences* 18: 2539–2557.

¹⁵ Göteborgs Universitet. Se <https://www.gu.se/nyheter/har-byggs-sveriges-forsta-marina-kolonilott>

¹⁶ Roberts (2009) *The Unnatural History of the Sea*. Island Press.

Illustration över havsbotten som trålas (vänster) respektive inte trålas (höger). Vissa områden i Nordsjön körs över med bottentrål flera gånger per år. Rev och långsamtväxande arter försvinner. Men det finns många sätt att få mat ur havet och utvecklingen av fiskeredskap går framåt. Illustration: Maria Eggertsen. Copyright: Havs- och vattenmyndigheten.

Det blå jordbruket

Vattenbruk är ett samlingsnamn för produktion av vattenlevande djur och växter, bland annat fiskar, musslor, kräftdjur och alger. Det svenska vattenbruket består främst av uppfoädnng av laxfisk i öppna system vilket innebär utsläpp och miljöpåverkan, men nya odlningstekniker och arter tas i bruk i och med ökad efterfrågan, kunskap och teknisk utveckling.¹⁷ Bland de nyare vattenbruksmetoderna finns exempelvis uppfoädnng av fisk på land i system där näringsämnen i större utsträckning kan cirkulera och det finns möjlighet att integrera odling av alger eller grödor i samma system genom att återanvända de näringsämnen som finns i systemet. Man odlar också arter som tar upp näring ur havet, så kallad extraktiv odling, till exempel musslor, ostron och sjöpungr. Med korrekt lokalisering av sådana anläggningar kan miljöpåverkan bli positiv eller bidra till att minska negativ påverkan av foderkrävande odlingar. Vattenbruket är en näring med stor potential att producera hållbara livsmedel, förutsatt en god förvaltning.

De fattigas fisk

Havet är under hårt tryck överallt. Fiskeflottorna kommer från många länder, föroreningarna följer befolkningstätheten och klimatförändringarna slår globalt. Särskilt oroväckande blir det när fattiga länders lokalbefolkning ser sina fiskbestånd sugas upp av främmande flottor eller svåråtkomliga tjuvfisken. Det globala arbetet med fiskerätter och jämlikhet när fiskekvoter fördelas är avgörande för många kustsamhällen jorden runt.

¹⁷ Havs- och vattenmyndigheten och Jordbruksverket (2020). Strategi för svenskt fiske och vattenbruk 2021-2026.

Också andra sätt att använda havet behöver fördelas rättvist, framför allt mellan befolkningsgrupper men också mellan olika näringar. Havsplanering är något nytt som nu blir allt viktigare globalt. Havsplanering innebär att staten planerar hur havet ska användas för olika behov.¹⁸ Det motsvarar den planering som länge har gjorts på land, så kallad fysisk planering eller översiktsplanering. Havsplanering kan vara en nyckel till långsiktig och hållbar förvaltning, med en rättvis fördelning av havets resurser. Sverige bidrar både nationellt och internationellt till transparent fiskeripolitik och ekosystembaserad havsplanering.

Framtiden blå eller grå?

Många länder sätter sitt hopp till nya eller nygamla blå näringar. Genom tiderna har vi främst använt havet för fiske och jakt, vattenbruk, sjöfart och kultur, men framtiden kan rymma så mycket mer – som utvinning av förnybar energi, hållbar turism, bioteknologi, lagring och gruvsdrift, kanske till och med bosättning.¹⁹ Om vi tänker efter före och undviker att upprepa misstag från historien, är havets potential enorm. Det täcker ju ändå två tredjedelar av jorden.

Framåt, för framtidsmänniskorna!

År 1972, för femtio år sedan, hände mycket för miljön. Det bottenade i en ökad insikt om hur ohållbart vi behandlat miljön. Då hölls världens första miljökonferens på politisk högnivå och direkt miljölagstiftning infördes. Att internationella överenskommelser är nyckeln till hållbar förvaltning blir särskilt tydligt i havet där de administrativa gränserna suddas ut. En annan förutsättning är att undvika gränsdragningar mellan land, sjö och hav. Förvaltning måste ske från källa till hav, genom lokalt, regionalt och globalt samarbete.

I vår egen samtid pågår internationella miljöförhandlingar som aldrig förr, om haven, vår atmosfär, klimat och biologisk mångfald. Inom kort väntas FN ha förhandlat fram en miljölagstiftning som ska gälla på internationellt vatten (alltså typ 40 procent av jordens yta). Framsteg görs också på klimatområdet, även om det går något långsamt. Just det kommer nog ha avgörande betydelse för hur vi ens har möjlighet att använda havet om 50 år. För att inte tala om 500 eller 5000 år in i framtiden. Valarna som under 1970-talet låg illa till, men som sedan dess har börjat återhämta sig, är ett konkret och positivt exempel på att vi kan vända negativa trender i vår havsmiljö.

En sak är klar, vi kan ännu göra bättre. För alla älskar väl havet? Den kärleken vill vi inte ta ifrån dem - framtidsmänniskorna.

¹⁸ Havs och vattenmyndigheten. Läs mer på: <https://www.havochvatten.se/planering-forvaltning-och-samverkan/havsplanering/om-havsplanering.html>

¹⁹ Anthesis (2020) Future Exploitation of Areas Beyond National Jurisdiction. Report 2020:4.

KAPITEL 4

Hållbara matval – från global dialog till tallriken i skolmatsalen

Anna Richert, WWF, och Hanna Dufva, Livsmedelsverket

Inledning

Högnivåmötet Stockholm+50 följer upp FN:s miljökonferens 1972 och uppmärksammar 50 år av globala miljöåtgärder. I det här kapitlet ska vi titta närmare på hur våra matvanor har utvecklats under samma tidsperiod och matens koppling till miljö. Frågan om hållbara matval var knappast aktuell under Stockholmskonferensen 1972. Däremot togs viktiga steg för att ge FAO ett större mandat och tyngd när det gäller produktion av livsmedel, men själva sammansättning av kost eller måltid lämnades därhän.

Faktaruta: Food Systems Summit. FN-toppmöte för livsmedelssystem

FN-toppmötet Food Systems Summit (FSS) ägde rum 23–24 september 2021 och syftade till att ta fram nya åtgärder, innovativa lösningar och strategier för att förändra våra livsmedelssystem och för att nå framsteg inom alla 17 globala mål för hållbar utveckling (SDG). FSS skulle engagera fler människor för hållbara livsmedelssystem (People's Summit) och vara resultatorienterat (Solutions Summit). Inom toppmötets fem åtgärdsområden (Action Areas) skapades flertalet handlingsinriktade koalitioner och initiativ (Multi-Stakeholder Initiatives) om till exempel matsvinn, skolmåltider samt hållbar och hälsosam livsmedelskonsumtion.

Läs mer om FSS på FN:s hemsida:

<https://www.un.org/en/food-systems-summit>

Frågan om hållbar och hälsosam livsmedelskonsumtion är idag högst aktuell. FN-toppmötet Food Systems Summit (FSS) gick av stapeln i september 2021 som det historiskt första toppmötet om livsmedelssystem och deras centrala roll för att nå målen i Agenda 2030. Toppmötet hade ett uttalat fokus på delaktighet, bland annat från ungdomar. Uttrycket ”Nothing about us, without us” myntades av en av ungdomsrepresentanterna under förberedelserna och refererades även till av FN:s särskilda sändebud för livsmedelssystem vid toppmötets inledning. Högnivåmötet Stockholm+50 har också en särskild global ungdomsgrupp.

Barn och unga är framtiden, men de är också en del av den nuvarande omställningen till hållbar utveckling för att nå de globala hållbarhetsmålen. Vi kommer därför i det här kapitlet belysa matvanor och livsmedelskonsumtion med fokus på barn och unga, och ur ett svenskt perspektiv är det extra intressant att göra en djupdykning i skolmåltiden.

En tidsresa genom de svenska skolmåltiderna

Sverige är en föregångare genom våra skolmåltider. Sedan 1940-talet har svenska skolbarn serverats kostnadsfria måltider i skolan. Kraven på näringsriktighet har under det senaste decenniet kompletterats med rekommendationer kring miljömässig hållbarhet. Flera undersökningar visar att skolmaten är kompensatorisk, dvs. den bidrar till att barnen får mer jämlika livsvillkor och förutsättningar till hälsa. Många barn får i sig mest näringsämnen just från skollunchen. Forskning från Lund och Stockholms universitet visar att kostnadsfria skolmåltider har bidragit till att barn som fick gratis skolmåltider på 60-talet hade högre inkomster genom hela livet.²⁰ Skolmåltiden uppmärksammades också under FSS och ett 60-tal länder är intresserade av att utveckla arbetet med hälsosamma och hållbara skolmåltider i den skolmatskoalition som lanserades vid toppmötet. Syftet med koalitionen är att stödja regeringar för att återställa skolmåltidsprogram i länder som drabbats hårt av coronapandemin, utveckla befintliga måltidsprogram och utbyta erfarenheter för att varje barn ska ha möjlighet att få en hälsosam, näringsriktig måltid i skolan senast 2030.

Hur har då skolmåltiderna förändrats över tid i Sverige? Svenska Dagbladet har publicerat flera artiklar i ämnet.²¹ På 1970-talet hade skolmatsedeln rätter som lappskojs, pölsa och falsk chili con carne. Fil med flingor och russin är en återkommande rätt. Vissa dagar bjuds det på ”Mexicana-soppa” och ibland förekommer glass som efterrätt. Näringsrekommendationerna reviderades 1970 och övergick i Livsmedelsverkets ansvarsområde 1981 då de första Svenska Näringsrekommendationerna togs fram på basis av de Nordiska Näringsrekommendationerna från 1980. På 1980-talet kommer också ansträngningar för att barnen ska äta mer av skolmaten och Skolöverstyrelsen och Socialstyrelsen tar fram studiematerial för att lära lågstadielever riktiga kostvanor.

I början av 1980-talet gjordes besparingar i landets kommuner vilket drabbade även skolluncherna. Ett sätt var att göra dessa mer vegetariska och fiberrika för att dra ner på kostnaderna. Under 1980-talet började även idéer om närproducerad mat som är lagad från grunden på skolorna att ta form som en reaktion på utvecklingen mot större tillagningskök och rationalisering. Den utvecklingen har sedan fortsatt under de kommande decennierna och pågår fortfarande.

²⁰ Lundborg et al. 2021, Long-Term Effects of Childhood Nutrition: Evidence from a School Lunch Reform. The Review of Economic Studies rdab028, <https://doi.org/10.1093/restud/rdab028>

²¹ Karin Thurfjell 2018. Svenska Dagbladet 2018-08-24. Ville göra skolmaten bättre – med burkmat.

Under 1990-talet fortsatte diskussionen om kostnaden för skolmaten, kvaliteten på maten och matmiljön. Nu börjar även själva tidpunkten för lunchen att problematiseras då den ofta serverades för tidigt i förhållande till hur lång skoldagen var.²² Ett obligatoriskt krav på kostnadsfria skolmåltider till elever infördes först 1997. Riktlinjer för skolluncher utvecklades av Tillämpad Näringslära vid Stockholms läns landsting i samarbete med Livsmedelsverket och gavs ut 2001. De omarbetades till råden ”Bra mat i skolan” som gavs ut 2007.²³

Svensk skolmatshistoria

På 2000-talet kom Livsmedelsverket ut med nya kostråd som förespråkar minst fem olika grönsaker varje dag. I början av 2000-talet visar en undersökning att antalet barn som äter vegetariskt i skolan har fördubblats jämfört med 5 år tidigare. Finalisterna i tävlingen Årets kock 2001 fick tävla i att göra just skollunch.

Under 2010-talet diskuterades pedagogiska luncher där lärare deltar i måltiden och återigen var kostnaderna i fokus. År 2011 kommer ny lagstiftning som fastställer att skolmåltiderna inte bara ska vara kostnadsfria för eleverna, de ska också vara näringsriktiga. Utveckling tar fart inom de offentliga måltiderna, mer mat lagas från grunden, professionella kockar anställs i skolköken som kommer att kallas restauranger. Mer fokus på själva matmiljön och synen på att eleverna är gäster på en restaurang etableras. Matmiljön är viktig för att främja aptit och ätande. Att det luktar nybakt bröd när man kommer in i matsalen ger aptit.²⁴ Salladsborden utökas och mer vegetariskt finns i utbudet.

²² Svenska Dagbladet.

²³ Livsmedelsverket, Bra mat i skolan. 2007: Uppsala.

²⁴ Örebro kommun. [Kvalitetspriset - Örebro kommun - fördjupning \(orebro.se\)](http://www.orebro.se/kvalitetspriset-orebro-kommun-fordjupning).

Som ett exempel vinner skolmåltiderna i Örebro kommun 2012 kommunens interna kvalitetspris för att måltiderna har utvecklats genom att lagas från grunden, ha fokus på näringsriktig och miljösamt mat, ökat trivseln i matsalen och därmed också minskat matsvinnet.

Hur vill Sveriges ungdomar förändra skolmåltiderna?

Presentation av dialog med Sveriges elev- och ungdomsorganisationer. Livsmedelsverkets måltidsblogg - Hur vill Sveriges ungdomar förändra skolmåltiderna? Måltidsbloggen (maltidsbloggen.se).

Utveckling av matvanorna i Sverige

Sedan 1970-talet har det skett förändringar i våra matvanor och andelen av vår inkomst som går till livsmedel har successivt minskat. Framförallt påverkades Sverige genom EU-inträdet med en ökad tillgång till importerade och billigare livsmedel.

Vid den senaste nationella matvaneundersökningen Riksmaten Ungdom konstaterades att svenska ungdomar äter för lite frukt och grönt – de skulle behöva äta dubbelt så mycket. Intaget av grönsaker har ökat men inte intaget av frukt. Konsumtionen av kött och chark är högre än vad som anges i näringsrekommendationerna men mindre än vid tidigare undersökningar. Ungdomarna dricker mindre läsk och saft och dricker mer vatten. 17 procent av kalorierna kommer från godis, läsk, kakor och snacks, vilket är mindre än undersökningen 2013 men fortfarande är det för högt jämfört med näringsrekommendationerna.

Barn till föräldrar med låg utbildning äter mindre fisk och grönsaker och dricker mer läsk än andra ungdomar. Sammanfattningsvis får de flesta ungdomar ändå i sig tillräckligt med vitaminer och mineraler, utom tonårstjejer där var tredje har tecken på järnbrist. Trendanalyser på senare tid har lyft fram det ändrade matvanebeteendet hos unga, där allt fler äter ensamma måltider framför en skärm, och ökat antal måltider utanför hemmet.

Mat, miljö och hälsa för en hållbar livsmedelskonsumtion

I nutid vet vi att miljöpåverkan från den genomsnittliga svenska kosten överskrider de planetära gränserna för livsmedelsystemet på ett flertal områden. Över 15 procent av svenskarnas konsumtionsbaserade växthusgasutsläpp kommer från maten och vi har ett globalt avtryck inom flera områden där vi exporterar miljöpåverkan i samband med att vi importerar mat.²⁵ Det är framförallt en minskad konsumtion av animaliska produkter som har stor potential att minska klimatpåverkan och global markanvändning, men betande nötkreatur på naturbetesmarker bidrar samtidigt till en ökad biologisk mångfald i Sverige.

I Sverige har vi arbetat med kopplingen mellan miljö och mat under en längre tid. År 2009 tog Livsmedelsverket i samarbete med Naturvårdsverket fram ett underlag för miljösmarta matval. Det utvecklades vidare till att Sverige blev först i världen med att integrera miljöaspekter i nationella kostråd, när nuvarande kostråd fastställdes 2015.²⁶ Ofta går hälsa och miljö hand i hand, det som är bra för hälsan är oftast bra även för miljön. Ungefär 40 procent av svenskarna bedöms äta ohälsosamt vilket innebär att de livsstilsrelaterade sjukdomarna riskerar att fortsätta öka de närmaste decennierna.

Det finns stora skillnader mellan olika grupper i befolkningen, och forskning visar att socioekonomiskt utsatta grupper äter sämre och är mer drabbade av hjärt- och kärlsjukdom, typ 2-diabetes, cancer och fetma. Det finns även skillnader mellan kvinnor och män och mellan flickor och pojkar. 17 procent av flickor och pojkar har övervikt. 5 procent av pojkar och 4 procent av flickor har fetma. Övervikt och fetma är vanligare bland barn till föräldrar med kortare utbildning.

Livsmedelsverket och Folkhälsomyndigheten publicerade en rapport 2017 som redogör för den vetenskapliga basen för att främja hälsa genom hälsosamma matvanor. Rapporten visar att det är möjligt att påverka matvanor hos befolkningen.²⁷ Insatserna behöver dock vara långsiktiga och inkludera flera olika komponenter som påverkar både individerna och deras sociala och fysiska miljö.

²⁵ Steinbach et al, 2018. Miljöpåverkan från svensk konsumtion – nya indikatorer för uppföljning. Slutrapport för forskningsprojektet PRINCE.

²⁶ Livsmedelsverket, 2015. Råd om bra matvanor – risk och nyttohanteringsrapport. Livsmedelsverkets rapportserie nr 5/2015.

²⁷ Folkhälsomyndigheten och Livsmedelsverket 2017. Förslag till åtgärder för ett starkt, långsiktigt arbete för att främja hälsa relaterad till matvanor och fysisk aktivitet, https://www.livsmedelsverket.se/globalassets/publikationsdatabas/rapporter/2017/forslag-till-atgarder-matvanor-fysiskaktivitet_2017.pdf

Det gäller exempelvis ökad tillgänglighet till hälsosam mat, begränsad marknadsföring av ohälsosam mat, minskade portionsstorlekar, ekonomiska incitament för en hälsosam livsstil och information och utbildning. Insatserna bör omfatta flera olika arenor, och viktiga samhällsstrukturer är skola och förskola, arbetsplatser, hälso- och sjukvården, närområdet, föreningslivet, livsmedelskedjan och omsorgen.

Vad äter vi i framtiden?

Hur ser skolmaten ut om 50 år? För att förstå mer om hur livsmedelssystemet kommer se ut i framtiden måste vi förstå mer om drivkrafterna som utformar det. En stor osäkerhet ser vi i klimatförändringarna. Vi vet väldigt lite om hur odlingssystemen i Sverige och globalt kommer påverkas på sikt av ett ändrat klimat och förändringar och förluster av biologisk mångfald. Det komplexa system som livsmedelsproduktionen är kan komma att förändras av faktorer som skiftande odlingssäsonger, andra skadedjur och förändrad vattentillgång vilket kommer påverka jordbruket både i Sverige och globalt. Starka förändringsfaktorer är även marknadskrafterna där kombinationen av prispress i offentliga måltider och handeln, följt av konsumenternas jakt efter billigare livsmedel, bidrar till mat som är billig på bekostnad av miljön och människor. Som motvikt finns politiska målsättningar som Agenda 2030 som hjälper till att sätta mål för ökad hållbarhet i livsmedelssystemet. Kunskap, värderingar och attityder påverkar beteenden och därmed vad vi konsumerar.²⁸ Trender driver också förändrad konsumtion när vi väljer mat till vardags och till fest, där influencers och opinionsbildare skapar avtryck.

Inför högnivåmötet Stockholm +50 är hållbara matval en fråga på den globala dagordningen i en utsträckning som vi inte såg 1972 då produktionsfrågorna framför allt var i fokus. Hållbara och hälsosamma matval är en central fråga för att vi ska kunna nå de globala målen och hålla oss inom planetens gränser, något som FN-toppmötet om livsmedelssystem visade tydligt. Och det kanske är signifikativt att Sverige som land bland annat är med i tre av de många koalitioner som etablerades i samband med FN-toppmötet: skolmåltider, matsvinn samt hälsosamma och hållbara matvanor.

Vad tror vi då om skolmaten i framtiden? Trenderna skiftar som vi ser speglat i skolmaten genom tiderna, men de grundläggande mänskliga behoven är samma; god mat som mättar, att sitta runt ett matbord och äta tillsammans, diskutera och känna gemenskap. Vi kommer troligen att se nya rätter genom den stora öppenhet vi har för kulturer, influenser och trender utifrån, men med mer hållbart producerade råvaror. Vi kommer kanske även se en utveckling av mer lokalt producerade råvaror till den offentliga måltiden med höga hållbarhetskriterier vid upphandlingen, och kanske samarbeten mellan skola och lokala lantbrukare där eleverna också involveras i processen som ligger bakom skolmåltiden.

²⁸ Konsumentverket, 2020. Metoder för att ändra kostvanor – Fokus på insatser för att minska konsumtionen av animalier. Underlagsrapport 2020:4.

De risker som ett förändrat klimat och förlorad biologisk mångfald utgör kan kanske mötas med ett livsmedelssystem som inte är beroende av ett fåtal grödor utan bygger på lokala resurser samt variation och mångfald, både på fält och på tallrik. Det finns mycket kvar att göra för ett mer hållbart livsmedelssystem. Vi behöver bli mer noggranna med val av råvaror för att bidra till den biologiska mångfalden och verka för t.ex. bättre bekämpningsmedelsanvändning, djurvälstånd och vattenanvändning. Vi behöver äta en mindre mängd kött som är mer hållbart producerat, som har högre kvalitet och som gör miljönytta. Vi behöver också få i oss mer fullkorn och äta mer grönsaker och minska på överkonsumtionen av mat, både utifrån ett hälsoperspektiv men också för att minska matsvinnet.

Flera frågar sig om vi kommer behöva äta insekter, laboratorieproducerat kött eller alger i framtiden? Det är mycket vi inte vet om våra kommande måltider femtio år framåt, men under överskådlig framtid kommer vi känna igen maten vi äter. Det finns dessutom ett behov för framtiden att plocka upp gamla vanor och rätter, till exempel där man tar vara på hela djuret, att se till att vi äter fiskar från hela näringskedjan som braxen, id och mört. Enkla, goda råvaror som grova grönsaker och fullkornsprodukter är sådant vi kommer behöva mer av på tallriken framöver kombinerat med ny kunskap om smak, sensorik och kvalitet. Överlag är behovet stort av att involvera unga i livsmedelssystemet - från globala högnivåmöten, konferenser och överenskommelser ända ned till tallriken i skolmatsalen. Utmaningar i komplexa livsmedelssystem löses inte med enkla lösningar. Vi behöver se helheten och blicka både framåt och bakåt. Många av lösningarna för våra framtida, mer hållbara livsmedelssystem står att finna i vår historia.

KAPITEL 5

Framtiden finns i lantbruket, både i Sverige och Uganda

Kalle Lindberg, We Effect

Kabahanda Bath och Elisabeth Hidén är båda 26 år. De växte upp på en bondgård, utbildade sig inom jordbruk, gifte sig och fick nyligen varsin son. Dessutom lever de båda på landsbygden och arbetar inom jordbrukssektorn. Uganda, där Kabahanda lever, och Sverige, där Elisabeth bor, må skilja sig åt vad gäller klimat och ekonomiskt välstånd, men när Kabahanda och Elisabeth på ett videomöte delar sina erfarenheter av att vara en ung kvinna inom jordbruket blir det snabbt tydligt att de utmaningar de möter inte är så olika. Kabahanda bor fortfarande i Bubukwanga, byn där hon växte upp. Där är hon medlem i den lokala kooperativa föreningen, Bubukwanga cooperative society. För två år sedan avslutade hon sin jordbruksutbildning och fick då ett halvt hektar mark av sin far. Där odlar hon kakao.

Kabahanda Bath. Foto: Devine Kobusinge

– I mitt land är det vanligen pojkar som får land, förklarar Kabahanda. Merparten av marken ägs av män. När min pappa gav mig land så var mina släktingar kritiska. De trodde att kontrollen över marken skulle hamna hos min mans släkt.

Elisabeth bor utanför Hjo, på sin mans mjölkgård. Lantbruket är utarrenderat, men Elisabeth och hennes man sköter skogen. Elisabeth är agronom och arbetar som försäljare hos Lantmännen. Hon är också ordförande för LRF Ungdomen.

I Uganda försörjer sig drygt 70 procent av befolkningen genom jordbruk, medan bara omkring två procent av svenskarna arbetar inom jord- och skogsbruk. Denna skillnad verkar avspglas i konsumenternas kunskap om hur maten de äter produceras.

Elisabeth Hidén. Foto: Astrid Hidén

När Kabahanda gick i högstadiet var jordbruk ett av hennes skolämnen. Eleverna fick odla en bit mark och sälja det de skördade. Elisabeths erfarenhet från gymnasiet är att hennes klasskamrater visste rätt lite om hur det är att vara bonde. Hon ser denna bristande kunskap som ett hot mot Sveriges framtid som jordbruksnation.

– Det finns en mängd anledningar till att så få i min generation vill bli lantbrukare, säger Elisabeth. Mark är dyrt, arbetsdagarna är långa och man tjänar inte särskilt bra, men enligt min mening är konsumenters och politikernas bristande intresse och förståelse en viktig del av problemet.

Elisabeth ser hur denna bristande förståelse för jordbrukares villkor avspeglas i en brist på handlingskraft bland beslutsfattare när lantbrukare behöver deras stöd. Det kan finnas behov efter intrång och hot från djurrättsaktivister, skador orsakade av ett förändrat klimat så som skogsbränder eller viltskador orakade av en ökad viltstam.

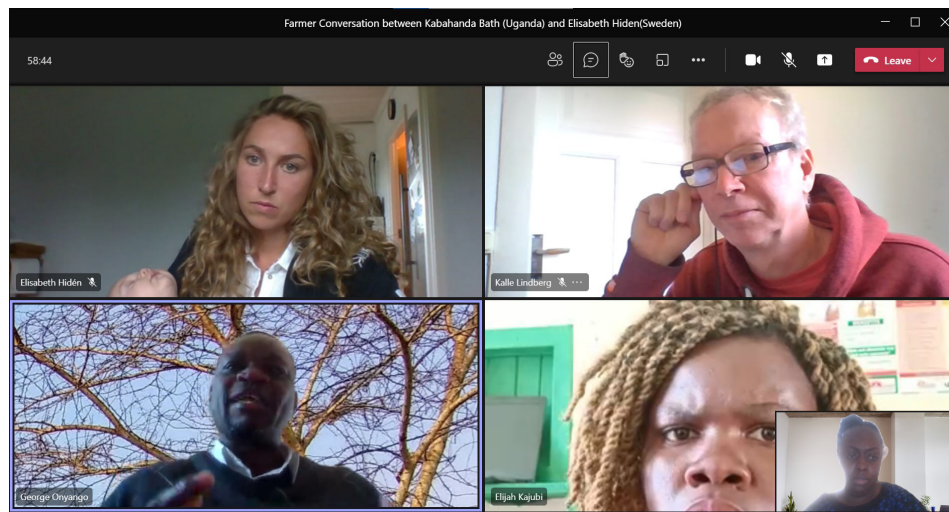
Samtidigt upplever Kabahanda att det i Uganda råder samförstånd när det gäller jordbrukets viktiga roll för landet. Ett samförstånd som, enligt henne, avspeglas i en beredskap från politiker att bistå bönder.

Klimatförändringarna skapar svårigheter för bönder överallt. Sverige och Uganda är inga undantag. I Sverige blir somrarna varmare, något som lett till omfattande angrepp av granbarkborrar och tvingat många bönder att snabbt avverka skog för att förhindra att skadedjuren sprider sig. Inte nog med att den angripna skogen ofta får avverkas i förtid, det är också svårt att få bra betalt för den. I Uganda har kraftiga regn orsakat erosion och jordskred. Det är något som drabbat Kabahandas kakaoodling. För att sprida riskerna har hon bestämt sig för att diversifiera.

– Jag har börjat föda upp kycklingar för att få en extra inkomst, berättar Kabahanda. Nu funderar jag även på att börja föda upp grisar och odla svamp.

Kabahanda är medlem i ett kooperativ och i en liten förening. På så sätt får hon inte bara tillgång till lån för att utveckla sitt företag och kanaler för att sälja sina produkter, utan hon får även uppleva glädjen i att inspirera andra unga till att bli bönder. För Elisabeth är det givande att kunna bidra till att förbättra villkoren för unga lantbrukare genom engagemanget i LRF Ungdom.

En annan likhet mellan Kabahanda och Elisabeth är den stolthet de känner över sitt arbete. Kabahanda njuter av att se sina grödor växa och kunderna uppskatta det hon producerar. Elisabeth gillar att ge råd till lantbrukare i sin roll som försäljare hos Lantmännen.

Ett mycket entusiastiskt, virtuellt samtal mellan Kabahanda och Elisabeth.

– Av mina 180 kunder är bara två kvinnor, berättar Elisabeth. Genomsnittsåldern är 65 år. Merparten av dem är glada när jag ringer, och de lyssnar till mina råd. Jag upplever att de bedömer mig utifrån mina kunskaper och inte min könstillhörighet.

Framtiden

Om 50 år kanske Kabahanda och Elisabeth har barnbarn som står inför samma fråga som de själva fått fundera över: Har jordbruket någon framtid? De tror båda att nya generationer kommer att ställas inför liknande utmaningar som de själva upplevt, även om en del – som förändrade vädermönster – antagligen kommer att orsaka än större problem. Jordbruket i Uganda lär förbli en bransch med hård konkurrens, kycklingar lär fortsatt drabbas av infektioner som hämmar deras tillväxt, och de omfattande skador som vildsvin orsakar på svenska åkrar lär inte heller i framtiden uppfattas som en viktig fråga av ett samhälle med brister vad gäller kunskaper om jordbruk och uppskattning av bönder. Ändå ser båda två gärna att deras söner följer familjetraditionen och blir bönder. En vacker dag kommer deras barn behöva välja yrke. Då tänker Kabahanda och Elisabeth försöka ha samma hållning som deras föräldrar haft gentemot dem. De kommer att sträva efter att behandla sina söner och döttrar lika, stötta dem, men understryka att detta är ett val som varje ung människa måste göra själv.

– Mitt land är så beroende av jordbruket, säger Kabahanda. Jag skulle älska om min son ville ta över och utveckla än fler verksamheter. Samtidigt kommer jag inte försöka hindra honom om han vill göra något annat.

Faktaruta: vilka som arbetar i jordbruket i världen

- Globalt är cirka 450 miljoner kvinnor och män anställda som lantarbetare. Tillsammans står de för över 40 procent av den totala arbetskraften inom lantbruket.
- I Uganda saknar de flesta jordbrukare formell äganderätt till mark. De odlar under sedvanerätt. Många arbetar även som lantarbetare.
- 80 procent av de som lever i extrem fattigdom i världen bor på landsbygden med jordbruk som en av sina huvudsakliga sysselsättningar. Här ingår både småskaliga lantbrukare och lantarbetare.
- Småbrukare med mindre än två hektars odlingsyta står för ungefär 30 procent av jordens matproduktion.
- Kvinnor är överrepresenterade bland världens fattiga och bär samtidigt det största ansvaret i hushållet för matproduktionen. Ifråga om mat äter kvinnor ofta sist och minst i länder som är drabbade av konflikt, svält eller utbredd hunger.

Svenska FAO-kommittén tillsattes år 1950, samma år som Sverige blev medlem i FAO. Kommitténs uppgift är att bistå regeringen i arbetet med tryggad livsmedelsförsörjning för alla människor med hänsyn till global utveckling och bevarad biologisk mångfald inom områdena jordbruk, fiske och skogsbruk. Den ska också sprida information och höja kunskapen om FAO i Sverige. Kommittén består av tretton ledamöter och ordföranden.

Svenska FAO-kommittén
www.svenskafaokommitten.se